

ELŐSZÓ

A gazdasági, kulturális, néprajzi, társadalomföldrajzi, etnikai jelenségek területi dimenzióinak körülhatárolására, leírására való törekvés nagyjából egyidős a kritikai tudományossággal. A különböző kritériumok alapján szerveződő térségi formációk határainak, jellegadó sajátosságainak feltárása során alakult ki az a korszerű régiószemlélet, amely a közbeszéd és a publicisztika leegyszerűsített térfogalmi helyett igyekszik a térbeli szerkezetek közt történeti, gazdasági, kulturális és közigazgatási tipológiai sajátosságok szerint rendet és rangsort kialakítani. Az interdiszciplináris megközelítést igénylő térelméleti vizsgálatokban nyilvánvalóak a gazdasági és urbanizációs folyamatok, illetve a közigazgatási tradíciók nyomán kialakult tradicionális térbeosztás meghatározó jelentősége, de jelzik azokat a kulturális, infrastrukturális, termelési, etnikai változásokat, amelyek folyamatosan alakítják, átírják egy-egy ország, régió belső térszerkezetét.*

Az utóbbi időkben a regionalizmus jelenségkörébe tartozó folyamatok fel erősödésével, politikai felértékelődésével párhuzamosan afféle divatszóvá vált a régió kifejezés, amelynek parttalan használata eleve megnehezíti a térségi jelenségek, térhasználati szokások és a térfelosztási szempontok értelmezését. Fontos tehát, hogy a különböző szintű térbeli szerkezeteket lehetőség szerint pontos fogalmakkal jelöljük meg. A társadalomföldrajz által megkülönböztetett *országos, regionális, nagytérségi, kistérségi (városkörnyéki), települési, lakóközveti és háztartási szintek* a makro-, regionális, mezo- és mikroszintek nagyságrend szerinti hierarchiáját jelölik. Ezen belül a történeti, gazdasági és közigazgatási térértelmezés, tájbesorolás kulcsfogalmaival is pontosítani lehet a vizsgált területi egységeket. A természetföldrajzi nagytájak, a történeti megerendszer alapján rögzült történeti tájegységek, az ipari, mezőgazdasági termelési körzetek szerinti felosztás főként arra alkalmas, hogy a folyamatos térszerkezeti átalakulásokat a változások kiváltó tényezői szerint tudjuk leírni.

Kötetünk tanulmányai a Kárpát-medence magyarok által lakott, tehát alapvetően a történeti, néprajzi, közigazgatási, etnikai és kulturális jellemzők által leírható kistérségeivel foglalkozik.** A tanulmányok Szlovénia ki-

* A régió, nagytérség, kistérség stb. fogalmakra vonatkozó térelméleti kutatások bibliográfiáját lásd a kötetzáró bibliográfiában.

** Az 5/044/2002. számú NKFP-kutatási program keretében az MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet és az Arany János Közalapítvány 2004. november 16-án a Magyar Tudomány Ünnepe alkalmából szimpóziumot rendezett „Magyarlakta kistérség-

vételével minden szomszédos országból bemutatnak egy kistérséget. Ausztriából a burgenlandi magyar szórványt, Ukrajnából a kárpátaljai beregi tájegységet, a szerbiai Vajdaságból Zenta község településeit, Horvátországból a szlavóniai magyarok által lakott kistérséget, Romániából a székelyföldi Erdővidéket, a gyimesi Pogányhavas mikrorégiót, Kalotaszéget, Szilágysomlyó vonzáskörzetét és a bánági magyar szórványvidéket, Szlovákiából pedig a Lévai járást, a mátyusföldi magyar településeket, illetve a Dudvág menti és a Csermosnya-völgyi kistérségeket.

A címben szereplő *kistérség* kifejezést – hasonlóképpen a térfelosztás többi területi egységét jelölő fogalomhoz – különböző tudományágak különböző jelentésben használják. A kutatási program kiindulópontjaként a kistérséget Nemes Nagy József felosztása alapján olyan regionális térként értelmeztük, amely a nagytérség (ország rész) és a mezokörzet (gazdasági körzet, megye) mellett a kistáj és városközpont értelemben a regionális térformációk közé tartozik. Azaz a kistérség nem tekinthető sem makro-, sem lokális, sem pedig mikrotérnek, hanem olyan regionális szintű térformáció, ahol valamilyen kritérium szerint az egymással szomszédos települések tartós kapcsolatban állnak, és közösen kistérséget alkotnak. A Magyarországon 1996 óta közigazgatási egységnek számító kistérségek egyik része valamely város vonzáskörzetével azonos, másik részük a történeti, gazdasági kistájakra épült. A magyarországi kistérségek működését szabályozó 1996. évi XXI. számú törvény a kistérségeknek ezt a kettős meghatározását a következőképpen különbözteti meg. A városkörnyéki kistérség a térség városához való gazdasági, történeti kapcsolódások alapján, illetve a fejlesztések összehangolása érdekében kialakult önszerveződő területi egységként működik.

A kistájként működő kistérségi formáció esetében a települések között létező funkcionális kapcsolatrendszer, illetve az egymással intenzív kapcsolatban levő, önszerveződő, egymással határos települési együttes a meghatározó kritérium. Amint arra Nemes Nagy József a régió és a regionalizmus alapfogalmaival foglalkozó tanulmányában felhívta a figyelmet, a különböző társadalmi jelenségek általában különálló társadalmi térbeosztáshoz vezetnek: „Nincs olyan térfelosztás, amely minden társadalmi jelenség elemzésekor vagy irányítására egyaránt optimális lenne. A valóságos szerveződés követése – részben egymással szembeesülő, egymástól lényegesen eltérő térfelosztásokat kijelölve – két jellegzetes térfelosztási elvben, a funkcionális összetartozás követésében, illetve a belső homogenitás érvényesítésében jelenik meg” (Nemes Nagy József 1997, 409–411).

A kistérségek általában nem lépik át a megyehatárokat, s a földrajzilag összefüggő települések között nyelvi, oktatási, etnikai, munkahelyi, közlekedési, gazdasági, kereskedelmi, kulturális, egészségügyi stb. kapcsolatok sűrű hálózata alakult ki. A kistérség településrendszere általában egy vagy több

ségek – kisebbségi identitások a Kárpát-medencében” címmel. Kötetünkben a kutatási programban vizsgált öt kistérség mellett két erdélyi, egy-egy szlovákiai, kárpátaljai és horvátországi kistáj szerepel.

központ köré csoportosul. Magyarországon a kistérségek egyértelműen az 1984. január 1-jével megszüntetett járásokat pótolták. A szomszéd országok közigazgatási rendszerei nem ismerik a kistérség fogalmát: Romániában, Szerbiában, Horvátországban és Szlovéniában a politikai község (comuna, občina) jelenti az egymással intézményes kapcsolatban levő települések legalacsonyabb szintű szerveződését. Szlovákiában és Ausztriában ugyanakkor fennmaradtak a járások, illetve körzetek. Mindazonáltal az 1990-es évtizedben valamennyi szomszéd országban sorra alakultak különböző célú, küldetésű és szervezettségű kistérségi társulások, ami lehetővé tette, hogy a hiányzó társadalomszervezési, területpolitikai, gazdasági egységeket részben pótolni tudták, részben pedig a legalacsonyabb regionális szinten is közösen tudtak fellépni az új területfejlesztési forrásokért kialakult versenyben.

Természetföldrajzi, történeti és etnikai, kulturális értelemben a kistérség azonos adottságú kistáját jelöl. Olyan közösen megélhető teret, amely etnikai, kulturális, néprajzi, történeti, vallási és/vagy nyelvi szempontból is egységnek tekinthető. A kistérség ugyanakkor gazdasági tér is, amelyben falvak és városok együttélése a gazdasági élet és a kereskedelmi kapcsolatok alapja. A kistérség szolgáltatási tér, közigazgatási és statisztikai egység is egyben; olyan együttműködési forma, amelynek hagyományai, nevezetességei jórészt közös, a közös szellemi kincs részét alkotják, s ez a kistérség településeinek intézményrendszerén, ünnepein, szimbolikus találkozóhelyein keresztül a kistérségben élők identitását is meghatározza.

A kötet szerzői sokféle megközelítésben vizsgálják a Kárpát-medence magyarok által is lakott kistérségeiben a magyar identitás tradicionális és modern, etnikai, kulturális, politikai elemeit, a magyar intézményrendszer által megújított, újratermelt magyar identitás sajátosságait.

A szerkesztők